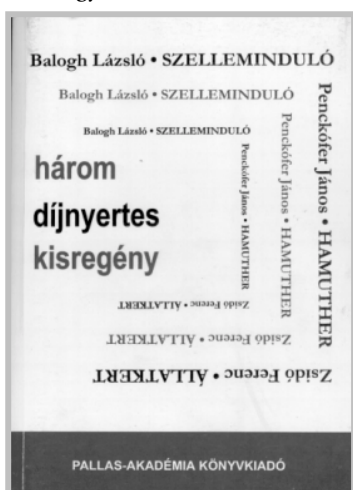

Három díjnyertes kisregény

A címében nem éppen leleményes könyv Csíkszeredában jelent meg, az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány 1999-es pályázatának kiemelt alkotásait köti egybe. Balogh László *Szelleminduló*, Penckófer János *Hamuther* és Zsidó Ferenc *Allatkert* című munkái szerepelnek benne, ám hogy melyikük lett a díjnyertes, az bizonytalan, mert az első helyezett kilétét illetően a könyv hátulja nem egyezik az elejével. Mintha – a zsűri munkájának folytatásaként, netán bírálatként – vita folyna közöttük a megosztott első díjról, valamint Balogh László második díjáról számol be, amaz viszont a Penckófer, Zsidó helyezési sorrendet közli, a *Szelleminduló* szerzője itt lemaradt, szó szerint, hisz meg sem említetik. Gyanús, a zavar oka: értékzavar. A hiba tán nem egy szokásos apróbb figyelmetlenség jele, de azé a tartós tanácstalanságé, amelyik kérdés formájában így ölthet testet: mennyire szolgálja Erdély magyar irodalmának gazdagodását, (ifjú) tehetségeinek felkarolását az a pályázat, ahol a legjobb mű szerzője: kárpátaljai (s nem erdélyi) magyar. Penckófer János műve mind életanyaga gazdagságában, mind előadásmenete, cselekményvezetése fordulatosságában, ügyességében, mind szerkezete megtervezésének ötletességében, mind gondolati, (nyelv)bölcséleti tartalmasságában, mind pedig, ami nem utolsó szempont, stílusának igényességében annyira kimagaslik, hogy mellette szinte eltörpül a másik két díjazotté. Főként Zsidó Ferenc – miként az alcím meghatározza „legényregény”-e, amelyből éppen a legényes nyalkaság, vagányos életrealitás hiányzik, a kaland izgalma. A maguk szellemi súlytalanságában is nyomasztó súlyúak viszont elménckedései, erőltetett szellemeskedései, öntetszelgő, szómenéses bölcsködései. Ami amúgy nem csoda, hiszen egyes szám első személyben megszólaló, „személyiségzavaros” főfigurája nemcsak arra kényszerül, hogy elbeszélése idején a lehető legzártabb térben, egy idegyógyászati intézet szobájában éljen, hanem még arra is – pszichiáterének nincs jobb javallata –, hogy az írással mint gyógy móddal próbálkozzék. Itt és így, klinikai esetként, steril körülmények között veti papírra steril, vagyis meddő, terméketlen gondolatait. Hord össze – az egyik alak helytálló véleménye szerint – temérdek hülyeséget, végez – a saját véleménye szerint – mélyfúrásokat. De, önrónia híján, ez a művelet még a mily sekély a mélység és mily mély a sekélység ismerős elmésségét sem hozza felszínre, holott más esetekben József Attila-idézetek megmásításával, Kassák nikkal szamovárjának röptetésével vagy Ady füstös, furcsa, bús és bíbor dalainak dúdolásával is megpróbálkozik. És még szólások, szójárások, állandósult szókapcsolatok, szállóigék, közmondások kifordításával, megtoldásával, szó szerinti jelentésük használatával is. Nem ok nélkül figyelmezteti azonban a kezelője, Mr. Doktor, hogy ne játssza

Pallas-Akadémia Könyvkiadó
Csíkszereda, 2000
338 oldal

túl magát – ő mégis mértéktelenül és fárasztóan újra meg újra nyelvjátékokkal edz. A „kapóra jött, kapóra ment el”, „az útnak törni kell, ha szakad” még a pihentetőbb példák közül valók, a Miatyánk átírása azonban már annyira verejtékszagú, hogy legfeljebb azért érdemes, legalább a legvégét citálni, mert sejtetheti, a pályázat zsűrije miért szimatolt talentumot a szerzőben: „Es ne így mink! Eta, ki sért, és be.../ De szab AdyCs, meg a gonosz tol/Mert ti. éd az orzagh, a 6 alom,/ A dics'ős ég mind örök „É”, Á, nem!”. Az a sejtelen is nehezen oszlatható el, hogy az elbeszélő-hős intézetbe való bekerülésének sem valami gyermekkori nagy sérelem, kamaszkori szerelmi csalódás, netán felnőttkori családi vagy munkahelyi megrázkódtatás volt a legfőbb oka, hanem az, amihez önkörében forogva a legtöbbször visszatér: az irodalom. Miközben múltját, sorsalakulását sötétben hagyja, azt játszva az emlékeivel, hogy „ők meglépnek”, aközben megmerevített jelenében sem akar – mint megjegyzi – kilátni önmagából, egyelőre elég neki, egy másik megjegyzése szerint, hogy bele van esve, vagy ejtve önmagába. „Belső kényszerré vált az írás próbálgatása” – hangoztatja az egyik fejezet lelegején, egy másíknak a legvégén pedig, mintegy programként: „Es aztán csak írni, írni, összezsugorodva, begubózva, összecsavarodva, becsavarodva, minönd bezárva, kizárva”. Így áll elő, nem a regény, de az elbeszélő, amint írja önmagát. És magyarázza, főként az írói munkához kötve, anélkül, hogy mintákra, példákra hivatkozna. Az írókat, hirtelen ötlettől vezéreltetve a király bolondjainak nevezi, szóba hozza, mi szokott történni a könyvekben és mi az iskolákban az irodalom nevelő szerepével; a kritikuskok népes táborát emlegeti, közhelyes kifogásaikat, hogy van még mit érlelni a produkción és így tovább, végeérhetetlenül. Igaz, már az elején fittyet hányt a lehetséges bírálóira, önbizalmat döntve magába, írván, „annyi téma kapcsán voltak már le-sújto véleménnyel rólam”. Mindezek után nehéz bízni abban, hogy az írás jó gyógy-mód lehetne. Az más, ha valaki kínjában megpróbálkozik mindenfélével. Az irodalomkritikusok ezt nevezik „kitörési kísérletnek”, jegyzi meg az elbeszélő-figura, nem téve hozzá, hogy neki ez nem sikerülhetett. Neki sem, de – sajnos – a szerzőnek, Zsidó Ferencnek sem.

Ha könyve végén nem jelölné a megírás idejét és helyszínét, Balogh László regénye akkor is láttatni engedné sepsiszentgyörgyi eredetét. A helyszíneivel, a gyakran emlegetett Sugással, a mértékadó vendéglővel, ám mindenekelőtt a nem is annyira mérték-tet, mint inkább mintát jelentő szentgyörgyi szépíróval, az ugyancsak nemegyszer hi-vatkozott Bogdán Lászlóval, és az ő általa teremtett alakkal, Huttera Bélával. Ez az utalás több mint tiszteletadás. Az elbeszélői alaphelyzet megteremtése és előadói modor dolgában jelzi az előzményeket is, vagyis hogy a kísérletező kedv, az újító szándék helyett erősebb annak a helyi hagyománynak a követése, amelyik, persze, szintén nem előzmények nélkül való. Még ha az alcím maga meghökkentő összetételével – szoc-reál kocsmafreskó – az ellenkezőjét akarná is elhítni. A falra festett kép jelzője azon-ban nem egy stílusirányzatot jelöl itt, hanem egy képmutató korszakot, a reális, azaz a valóban létezett szocializmus korát, amikor bármi képtelenség megtörténhetett, olyan alpárian és durván, akárcsak egy kocsmában. Noha a közvetlen beszédű történet-mondó ráérősen taglalja a vendéglátóhelyek mint közösségi intézmények közönségessé válásának, elsilányulásának fokozatait, a kocsmát mégsem emeli a szocializmus meta-forájává vagy allegorikus helyszínévé. Arra szolgál, amire már a nyomódúc szerepű „szocreál ponyvá”-ban, Bogdán *Az ördög Háromszéken* című vígeposz töredékeiben is, no meg, persze, előtte annyi más prózában, a kalandregény hagyományt vagy Krúdyt szinte már szóba se hozva: az idő múltatásának, történetek felidézésének, kitalálásának

és kikerekítésének színteréül. A *Szelleminduló* Köpködőjében, hivatalos néven, a Gábor Áron vendéglátó-ipari egységben a Szellem sugallatára úgy tántorog a történelem egyik asztaltól a másikig, hogy az elbeszélő feladata csakugyan nem más, mint helyükre tenni a „meglódult emlékezet képeit”. Több mint fél évszázad képei villannak fel, a jellempróbáló háborús esztendőktől a köpönyegforgató kilencvenes évekig, a jelenetek, tablók jórésze azonban az ötvenes évek világot idézi, a Vas elvtársak garázdálkodásának, az elvtársakká lett kurvák igazságszításának, az „osztályellenesek” kényszermunkára hurcolásának idejét, a kollektivizálását, hogy erre vetítse rá, ezzel feleltesse meg a talán még szörnyűbb és megalázóbb kiszolgáltatottság esztendeit, a nemzetiségi arányok „megjavítása” hetvenes-nyolcvanas évtizedeit. A történetek középpontjába azt a Párizsban, a Sorbonne-on doktorált elektromérnököt, Jónást helyezi, aki mintha a cethal gyomrában, forgott a legújabb kor román diktatúrájában, kitaláltan, büzösen, függetlenségére, önállóságára azonban alkohalmámoraiban is kényesen. Az elbeszélő többnyire inkább csak felelevenítője, legfeljebb részvetés szemlélője, nem pedig szereplője a történeteknek, mégis szükségét érzi, hogy magyarázó megjegyzést fűzzön hozzájuk. Vagy azt, hogy nem jó örökösen az emlékeken csüngeni, főleg abban a világban nem, amelyik nem akar emlékezni, vagy csak arra, ami soha nem történt meg, vagy ezt: „az az érzésem, hogy igazából most élem át a dolgokat, amikor megélttem, akkor emlékeztem csupán, mit is tehettem volna, hiszen csak statiszta voltam a saját életemben”. Ebből és a többi, nem ritka megjegyzésből is kitetszhet az előadások tanító célzata. A közbeszólások, a megélés folyamatát megszakító eszmefuttatások vagy a rövidebb betétek akkor zavaróak igazán, amikor szájbarágós módon minduntalan visszakanyarodnak egyrészt a történetmondás helyszínének, másrészt a módjának, módszerének a leírásához. Hogy a látomás, mint a füst, elillanhat, de cifrázhatja is a dolgokat, hogy az időomlásban egyszerre látni múltat s jelent, hogy a „galoppozó képzelet” mintha bűvészmutatványt végezne, mert a harmadik dimenziót is láthatóvá teszi – mindennek az ismételtetése miatt az előadás kissé gépiesse válik. Mintha az előadó egy ráhárult feladatot teljesítene, pusztán beidegződés alapján mondaná a magáét, s nem hatná át a mesélés öröme, szabadsága, nem merné átadni magát a kocsma mámorának. A címbe szellemindulót túl fegyelmezetten hallgatja.

Annál inkább elragadtatott, indulatait indázó mondatokkal kinyilvánító, az „anyagi-tárgyi világ fullasztó káoszából” – ahogy Krasznahorkai László *Sátántangójáról* írta egy német méltatója – a „nyelv sűrű”-jébe, „átláthatatlan sötétség”-be menekülő elbeszélője van a *Hamuth*nek. Amelynek mindjárt a szűkebb haza legértékesebb szépprózái, Kovács Vilmos és Nagy Zoltán Mihály regényei rangsorában kereshetni helyét. Főleg mivelhogy a maga helyzetét és érdekelttségét sokáig homályba takaró, névtelen narrátornak napnál világosabb törekvése: Kárpátalja egyik Tisza-parti falujából Budapestre, majd onnan vidéki városokba, településekre utazó értelmiségi hőse, Hamuth Ernő számára mind több alkalmat találjon az ottani és az itteni életformák, megélhetési módok összehasonlítására, hogy friss tapasztalatai segítsék őt a régi, hosszan húzóódó válsága felszámolásában. Annak eldöntésében, végső soron, hogy továbbra is a kisebbségi sorsot vállalja-e, vagy mint a nővére tette, települjön át, az új otthonnal új esélyt is teremtvé magának helyzete jobbra fordításához. Egy kisebbségi szemszögekből láttatni az „anyaország” társadalmát, anyagi, szellemi, erkölcsi állapotát – már ennek az epikai nézőpontnak a kiválasztása és következetes érvényesítése is újdonságértékű szépprózánkban. Hát még hogy a nemzetiségi létezés gondját az elemi létszükségletek kielégítésének lehetetlenségéből, a mindennapi betevő falatok megszerzésének nehézségeiből,

a civilizációs minimum elérhetetlen voltából eredezteti. A nemzeti hagyományokhoz, szokásokhoz, az anyanyelvi kultúrához való ragaszkodás kérdései, a nemzetiségi elnyomtatás agyafúrt módszerei fel sem merülhetnek ott, ahol mindenekfelett a középkorias állapotok elviselésének kényszere uralkodik. Hamuth útja azonban az egyik kiszolgáltatottságból a másikba vezet: talán az ukrán, talán az orosz maffia már a vonaton kifosztja és megzsarolja, hogy később akaratlanul is játékszerük, sőt cinkosuk legyen, gyanútlanul átadva nekik azoknak az áttelepült barátainak, ismerőseinek a címét, akiket, lehetnek bár szintiszta magyarok Kárpátaljáról, durva egyszerűsítéssel, tudatlansággal, csak „ruszkik”-nak hív a környezetük, és akiket előbb ő maga keres fel, földézni közös emlékeiket, sóvárogni, vágyakozni az elmúlt idő és az elhagyott szülőföld iránt, majd nyomában a bűnöző banda jár házról házra, számúzva minden nosztalgiaát, hogy kirabolja s ha a helyzet úgy diktálja, kinyírja, meggyilkolja őket. A detektívtörténetek váratlanságaival, a titokzatosság homályával, a rejtélyek izgalmával, ugyanakkor az életvalóság színészségével ható elbeszélés azonban a végén maga is váratlan fordulatot vesz: Soma, Hamuth Ernő lélekgyógyásza mint mellékszereplő hirtelen nem főhőssé, de elbeszélővé lép elő. A csattanó szerint a kárpátaljai tanító sztoriját ő billentyűzte le Budapesten a számítógépén. Visszamenőleg így világosodik meg a fejezetek élén álló nagybetűk szerepe, így azoké a magyarázatoké, megjegyzéseké, amelyek például azon töprengtek, hogy van egy másik „történet, amely, mint egy palimpszeszt, átüt” ezen. Hamuthot nem véletlenül fogja el többször is olyan érzés, hogy „egy újszerű *deja vu* játék részese lett” vagy hogy „öt most valaki kitalálja”, „belezavar valaki abba az állapotba, amelybe ő beleképzelte magát”. Ő, a távcsöves doktor, egy személyben szereplő, elbeszélő és szerző is lenne tehát – ez utóbbi minőségében neki róható fel egy-két nyelvi klisé, közhelyes kifejezés, zurnalisztikus fordulat. A „beütemezettsége így félresiklott”, a „milyen irányú elváltozásokra számíthat”, a „szélsőséges érzés között hanyódást eredményezett nála”, a „behatároltságát is módosítja”, a „magánéletben kialakult lehetetlenségek” talán kezdő voltával magyarázhatóak, ez az itt-ott nehézkes fogalmazás eredete, a „problémák forrása”. Hogy a szereplő maga lenne a szerző, ez a megoldás nyilvánvaló gesztus: tisztelgés az előtt a regény előtt, amelynek német visszhangjából éppen ezért idéztünk előbb, és tisztelgés az előtt a fehér inges, „kalapos, ősz szakállú szerző” előtt, akinek a portréja s könyve mindig ott marad Soma állványának másképp folyton cserélődő kötetei között.

Sem a minta megnevezése, sem a valóságyszerűség illúziójának felszámolása és a szövegszerűség hangsúlyozása nem másíthatja meg azonban azt a véleményt, hogy a Hamuth-remek mű érkezett az erdélyi pályázatra, amelyiknek máris a kárpátaljai irodalom élvonalában van a helye. (*Pallas-Akadémia*)

Márkus Béla